

Kulturmiljöer och kulturmiljövård

Inledning

På initiativ av länsantikvarien i Jönköpings län 1981 beslutade kommunstyrelsen i Värnamo kommun att ett kulturminnesvårdsprogram skulle upprättas för kommunen. För inventerings- och utredningsarbetet anlätades Jönköpings länsmuseum. Fältarbetet genomfördes under 1981/1982. Efter remissbehandling och revidering presenterades 1984 utredningen "Värnamo kommun, Kulturhistorisk utredning". Målet var att utredningen dels skulle fungera som ett planeringsunderlag för beslutsfattare inom kommunen och på länsnivå, dels som en kunskapssammanställning med inriktning mot allmänheten. Utredningen fokuserade på ett urval av välbevarade miljöer i rumsliga sammanhang samt enstaka objekt. Avgränsningen framåt i tid sattes till några år in på 1900-talet. Med utredningen som grund gjordes ett kulturminnesvårdsprogram, daterat september 1984. Detta program är emellertid inaktuellt idag.

År 1998 tog Värnamo kommun, representerad av stadsarkitekt Stig Carlsson från stadsbyggnadskontoret och kulturchef Bitte Wengert från kulturförvaltningen, förnyad kontakt med länsmuseet. Kommunen efterfrågade en revidering av den kulturhistoriska utredningen från 1984, baserad på en förnyad inventering. Avgränsningen i tid bestämdes denna gång till ca 1960. I uppdraget ingick inte att upprätta ett åtgärdsprogram. En referensgrupp bildades, bestående av Stig Carlsson, Bitte Wengert, planarkitekt Birgit Johansson från stadsbyggnadskontoret samt antikvarie Agneta Åsgrim Berlin, Agnetha Pettersson och Fredrik Engman från länsmuseet. För inventerings- och utredningsarbetet anlätades även denna gång länsmuseet. Arbetet utfördes av antikvarie Agnetha Pettersson samt arkeolog och kulturgeograf Fredrik Engman.

Efter inventering och sammanställning av ett råmaterial, skickades utredningen ut på samråd till berörda myndigheter och föreningar med flera intressenter. Utifrån inkomna remissyttranden har en revidering och komplettering av utredningen gjorts. Kartor och fotografier har sammanställts och återfinns i rapporten. Det planeringsunderlag som nu finns tillgängligt är *Värt att värna – Kulturmiljöutredning för Värnamo kommun*. Utredningen är uppbyggd på följande sätt:

Först finns en allmängiltig del som behandlar syfte, lagstiftning, metod mm. Därefter kommer några kapitel som handlar om kulturlandskapets framväxt och byggnadstradition, ur olika synvinklar.

Den stora delen av rapporten behandlar de kulturmiljöer som är särskilt beaktansvärda i kommunen. Dessa redovisas sockenvis, med tillhörande kartmaterial.

I samband med dessa avsnitt redovisas också den byggnadsantikvariska värderingen över områdena.

Efter inventeringsmaterialet finns allmänna avsnitt om byggnadsvård, en ordlista samt källförteckning.

De ovan nämnda delarna i rapporten finns alla i mediekatalogen. Genom att skriva in Värt att värna i sökfältet får du fram alla delar av rapporten i träfflistan och kan sedan klicka på den del du vill läsa.

Detta utredningsmaterial kommer att kunna ligga som grund, ifall beslut tas om att ett nytt kulturmiljöprogram ska upprättas inom kommunen. I övrigt kommer det att användas som kunskapssammanställning och planeringsunderlag för kulturmiljövårdens intressen.

Kulturmiljöutredningens syfte och målsättning Kulturmiljöprogram och plan- och bygglagen (PBL) mm

Regionala och kommunala kulturmiljöprogram eller *kulturmiljöutredningar* har funnits sedan slutet av 1970-talet. En uppmaning att upprätta program för kulturminnesvården, riktad till länsstyrelser och kommuner, utgick 1978 från Riksantikvarieämbetet och dåvarande Statens planverk. Kommunerna fick i enlighet med ändringar i PBL ökade krav på sig att redovisa och beakta kulturvården inom sitt planeringsarbete. Byggnadsnämnderna kan ta beslut om att byggnadsarbeten ska följas av en antikvariskt sakkunnig, om miljöns kulturhistoriska värde så kräver. Idag kan arbetet med kulturmiljön också relateras till miljöbalken (MB) och ses som en del av arbetet med *miljökvalitetsmålen*, speciellt God bebyggd miljö och Ett rikt odlingslandskap. Riksantikvariet har arbetet med miljömålen bland annat i Kulturarvet och miljön, 1999 och länsstyrelsen har fört ner intentionerna på ett regionalt plan. Inom kommunen har ett miljöprogram med handlingsplan tagits fram, där bland annat kulturhistoriska aspekter bevakas.

Varje kommun ska enligt PBL ha en aktuell *översiktsplan*. I denna ska bland annat kommunens syn på hur den byggda miljön ska bevaras och utvecklas samt hur kommunen avser att tillgodose de redovisade riksintressena framgå. Inom avgränsade områden kan en fördjupning av översiktsplanen göras.

I av kommunen upprättade *detaljplaner* kan beteckningarna Q respektive q användas. Q innebär att aktuellt markområde endast får användas för bevarande av befintlig, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, medan q betecknar en skyddsbestämmelse som preciseras från fall till fall. Skyddsbestämmelserna innefattar regler som föreskriver vad som inte får förändras, eller hur underhåll ska ske. Skyddet kan säkerställas ytterligare med lovplikt för vissa åtgärder samt rivningsförbud. Möjligheten att överklaga dessa skyddsbestämmelser är begränsad. *K-märkt* är ett begrepp som flitigt, men felaktigt, används av allmänhet och media som en populär benämning på byggnader eller miljöer som anses vara värdefulla, men som inte alltid åtnjuter ett skydd. Beteckningen brukas inte längre i samma bemärkelse i detaljplaneringen (K står numera för kontor).

Områdesbestämmelser ska kunna antas, om kommunen vill säkerställa ett syfte i översiktsplanen. Detta rör begränsade områden utan detaljplanebestämmelser.

Kulturmiljöutredningens syfte

Syftet med föreliggande kulturmiljöutredning är att redovisa en helhetssyn på bebyggelse och kulturlandskap.

Den ska förtydliga och åskådliggöra de enskilda objektens och de samlade kulturmiljöernas plats i ett övergripande landskaps- eller miljösammanhang. Den ska också ge en fördjupad bild av det typiska för bebyggelseutvecklingen och brukandet av landskapet inom Värnamo kommun, med åskådliggörande av den historiska kontinuiteten.

Hur ska kulturmiljöutredningen användas?

- Den ska tillsammans med inventeringsmaterialet fungera som ett *bedömnings- och beslutsunderlag* för beaktande av kulturmiljöernas värden inom samhällsplanering och byggande och för ställningstaganden avseende skydd för byggnader och miljöer. Det kan röra sig om handläggning av bygglov, upprättande av detaljplaner, övergripande fysisk planering, upprättande av åtgärdsprogram, mm. Det vill säga att den ska fungera som ett arbetsredskap för tjänstemän och politiker. Förändringar i samhället och processer i den regionala utvecklingen kan innebära såväl ett *tillvaratagande av* som ett *hot mot* kulturmiljöernas värden, vilket ställer stora krav på en allsidig bedömning i den kommunala planeringen.
- Den ska fungera som ett *underlag* och en *kunskapskälla* i rådgivningsärenden.
- Den ska fungera som ett *underlag* och ett *redskap* för initierande av ett aktivt och offensivt kulturmiljöarbete i tätorts- och landsbygdsutveckling.
- Den ska fungera som en *kunskapskälla* för de som äger, förvärvar, bebor eller brukar kulturmiljöerna och påvisa den mångfald av de, av människan skapade, kulturvärden som omger oss.
- Den ska kunna ligga till *grund för en helhetssyn* i sammanhanget byggande, boende, brukande, näringar.

Inventering, utredningsarbete, metod och källmaterial

Publikationen "Värnamo kommun. Kulturhistorisk utredning" (1984) med vidhängande inventeringsmaterial har varit grundläggande för arbetet. Då uppdraget innefattade en revidering av denna utredning så har de byggnader, miljöer, fornlämningar mm som fanns med i det urvalet återigen studerats. Då avgränsningen framåt i tid denna gång sattes till ca 1960, innebar det att den tidigare inventeringen kompletterades med material från senare decennier.

Byggnader, miljöer, landskap och fornlämningar har beskrivits och dokumenterats med fotografier i svart/vitt och färgdia, samt karterats och digitaliserats.

Sammanställningen av Fredrik Engmans och Agnetha Petterssons bidrag har gjorts av den senare, vilken även svarat för den övergripande texten.

Fotografier är tagna av Agnetha Pettersson.

Den förnyade inventeringen föregicks av en genomgång av litterära källor, bl a lokalhistorisk litteratur, tidningsartiklar samt arkivmaterial. Lokalhistoriska beskrivningar

och inventeringar, producerade respektive utförda av hembygdsföreningar och andra sammanslutningar, lokalhistoriska forskare med flera, har utgjort ett värdefullt underlag.

Nya kunskapsunderlag utöver ovanstående förelåg: reviderade och nya fornminnesinventeringar (1984, 1999), Länsstyrelsens industriminnesinventering (1995 – 1998), Länsstyrelsens inventering av frikyrkolokaler, naturmiljöinventeringar utförda av länsstyrelsen, länsmuseets trädgårdsinventering, mm.

Inventeringen har innefattat en landskapsanalys i utvalda områden.

Landskapsanalysen har omfattat en beskrivning av fornlämningsmiljön, brukandet av marken, vegetationen samt de topografiska förhållandena. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar, naturmiljöinventeringar, äldre och nyare kartor och landskapet i sig har använts som källor i detta arbete.

Lever någon i kulturmiljön?

Under fältarbetet har många möten med fastighetsägare och brukare ägt rum, vilka med stort engagemang har berättat om gården, byn och bygden. Dessa har bidragit med värdefull kunskap om hur byggnader och mark har brukats och brukas idag, gamla gårdsnamn, näringar och lokala sammanhang.

Mötena med dem som bebor, brukar och verkar i kulturmiljöerna ger svar på den fråga man ibland kan ställa sig: *"Lever någon i kulturmiljön?"* Under ett fältarbete kan det ibland upplevas som om de besökta miljöerna är ganska tomma på människor. Detta av naturliga skäl mestadels, då människor under dagtid befinner sig på arbetet, i skolan etc. Det kan också vara folktomt av den anledningen att allt fler bebyggelsemiljöer som ligger perifert, endast brukas för fritidsboende och att brukarna har sin fasta bostad på annat håll. En bebyggelsemiljö som endast brukas för fritidsboende förändras till sitt innehåll, i större eller mindre grad. Det är människors närvaro som utgör förutsättningen för att en kulturmiljö vårdas och bibehålls, men även utvecklas.

Önskvärt hade varit att närmare kunna belysa de immateriella värdena i en kulturmiljö, dvs. relationen människa - kulturmiljö, i föreliggande utredning. Till de immateriella värdena hör de mänskliga erfarenheter, kunskaper, minnen och även personhistoria som ger liv åt och sammanhang i kulturmiljön. Uppdraget har dock inte medgivit detta spännande men omfattande arbete.

Många samtal under fältarbetets möten har tangerat funderingar kring och stor oro över, hur bygden ska kunna överleva på traditionell grund. Inte minst gäller denna oro det framtida brukandet av odlingslandskapet och den därmed sammanhängande djurhållningen.

Urval

Urvalet av byggnader och miljöer har gjorts med tanke på att de var för sig är välbevarade och/eller utgör goda representanter för en byggnadstradition, ett bebyggelsesammanhang, utnyttjandet av landskap och naturresurser, näringsverksamhet, samhällstyper och samhällsutveckling. Sammantaget ska de kunna ge en översiktlig bild av Värnamo kommuns mångfacetterade och värdefulla kulturmiljöer. Det kan såväl röra sig om byggnader och miljöer som av tradition haft en dignitet som kulturhistoriskt värdefulla, liksom sådana som är till synes mer anspråkslösa men som representerar ett viktigt sammanhang.

Urvalet ger dock inte en självklart representativ bild av bebyggelsesammanhang och landskapsutnyttjande i Värnamo kommun, utan snarare delvis en bild av det som sedan tidigare har ansetts vara värt att värna och bevara. Många mer anspråkslösa miljöer och sammanhang är sedan länge försvunna eller svåra att urskilja. Detta gäller t ex den en gång stora förekomsten av torpställen. Ofta är det de mer besuttnas eller de självägande böndernas miljöer som har sparats till eftervärlden. När det rör industrimiljöer kan sammanhanget vara brutet, då delar av helheten idag saknas.

Avgränsningen i tid vid ca 1960 innebär att mycket av det som kännetecknar den miljö som många människor brukar och vistas i dagligen inte finns med i materialet: 1960- och 1970-talens bostadsområden med flerfamiljshus och småhus, det sena 1980-talets kontorshus, 1990-talets industrifastigheter.

Urvalet har gjorts med hänsyn till kultur- och naturmiljövärden inom avgränsade områden.

Som framgår av ovan, har utredningen "Värnamo kommun. Kulturhistorisk utredning" från 1984, med föregående bebyggelseinventering, legat till grund för 1999 års inventering och utredning.

Vad är värdefullt i kulturmiljöerna och för vilka är de värdefulla?

Kulturmiljövård och kulturminnesvård

Kulturmiljöer utgörs av människan påverkade miljöer. I kulturlandskapet ser vi detta som spår av påverkan av landskap och utnyttjande av naturresurser. Vi ser spåren i den bebyggda miljön: miljöer för boende, produktion och kommunikation. I en kulturmiljö finns det i någon mening ett kulturhistoriskt sammanhang, en kulturhistorisk aspekt att förhålla sig och ta hänsyn till. Mer sällan kan man kanske se ett linjärt historiskt förlopp i en kulturmiljö, snarare har olika skeden sammanvävts på ett sätt som uppvisar en kontinuitet med mer eller mindre tydliga mönster. Dessa ger oss såväl en historisk kunskap som referensramar till nuet.

Kulturmiljöbegreppet introducerades i regeringens proposition *Kulturmiljövård, 1987/88:104* och i *Kulturminneslagen, SFS 1 988:950*.

Med *kulturmiljövård* menas arbetet med att värna om sammanhangen i och betona helhetssynen på den av människan påverkade miljön. Kulturmiljövården som offentlig verksamhet ska verka för att skydda, vårda och sprida kunskap om de fysiska miljöerna. Begreppet kulturmiljövård fick en politisk sanktion i ovanstående kulturmiljöproposition.

Begreppet kulturmiljövård har ersatt det snävare begreppet *kulturminnesvård*.

Kulturminnesvårdsbegreppet begränsades ofta till att omfatta enstaka, mer märkvärdiga objekt, representerande den officiella historiesynen sett ur ett hierarkiskt perspektiv. Det som uppmärksammades var kyrkor, slott och herrgårdar med äldre tradition, spektakulära och väl synliga fornlämningar och produktionsmiljöer, starkt förknippade med landets ekonomiska historia. Idag betecknar begreppet kulturminnesvård det område inom kulturmiljövården som rör de särskilt värdefulla kulturminnena, i första hand de som skyddas av kulturminneslagen.

Kulturminneslagen ersatte flera äldre lagar. Den har hittills haft större betydelse för enstaka objekt än för samlade miljöer.

Synen på vad som konstituerar en kulturmiljö och vad som är värdefullt i denna förändrades från 1970-talet. 1960- och 1970-talens stora saneringar i stadskärnorna och den kritik och de diskussioner som följde på dessa väckte mångas intresse för bebyggelse- och bevarandefrågor. Andra företeelser än de som tidigare hade betraktats som värdefulla fick ögonen på sig och beaktades. Riksdag och regering drog upp riktlinjerna för den fysiska riksplaneringen. Mål formulerades för den kulturpolitik som skulle föras. Länsstyrelserna förstärktes med länsantikvarietjänster för handläggning av kulturmiljöärenden och museer och kommuner tillsatte med tiden byggnadsantikvarier. Kulturmiljövården fick en plats inom samhällsplaneringen, på både gott och ont.

Begreppsskiftet, från kulturminnesvård till kulturmiljövård, redovisar en intresseförskjutning från de enskilda byggnaderna till hela kulturmiljöer. I stor utsträckning handlar det kanske dock fortfarande om att beskriva, värna och vårda den fysiska miljöns yttre gestaltning och värden, inte dess innehåll och funktion. Detta förhållningssätt brukar tillspetsat kallas för "*fasadarvet*". Bevarandeperspektiv

kan te sig motsägelsefulla, t ex då värnandet av det autentiska och orörda ställs mot funktion och brukande. I bägge fallen handlar det om bevarande, men från olika utgångspunkter.

Kulturminneslagen (KML)

Ansvaret för skydd och vård av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer är fördelat mellan staten, kommunerna och enskilda ägare. I KML:s portalparagraf fastslås att *"Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla"*. Kulturmiljöer skyddas bäst av dem som lever i, verkar i och vårdar objekten och miljöerna. Ett behov av kunskapsuppbyggnad kring vad som ska värnas och vilka förutsättningar som råder kan därvid finnas.

Lagen om kulturminnen omfattar bestämmelser om fornminnen, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer har överinseendet över kulturminnesvården i landet, enligt KML 1 kap 2 §. I andra kapitlet behandlas *fornminnen*. Fasta fornlämningar är skyddade enligt denna lag. Här finns bestämmelser om skydd, vård och undersökning samt om ingrepp i fornlämningar mm.

KML:s tredje kapitel omfattar lagstiftning rörande *byggnadsminnen*. Dessa utgör byggnader och byggda miljöer i icke statlig ägo. I Värnamo kommun finns fyra objekt eller miljöer som är klassade som byggnadsminnen: Eds herrgård (Ed 1:33), Hörle bruksherrgård (Hörle 2:1), Moens gård (Hindsekind 1:13) och Åminne bruk (Helmershushus 6:52 och 6:53). Fler är dock under bildande.

Vilken privatperson som helst kan väcka fråga om byggnadsminnesförklaring hos länsstyrelsen. Därefter bedöms om byggnaden uppfyller lagens krav på att vara synnerligen märklig, genom sitt kulturhistoriska värde eller om den ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde. Om detta är fallet vidtar en utredning som oftast resulterar i en byggnadsminnesförklaring. Detta beslut fattas av länsstyrelsen. Beslutet har då föregåtts av en omfattande utredning inom länsstyrelsens kulturmiljöenhet. I beslutet anges skyddsföreskrifter om hur byggnadsminnet ska vårdas och underhållas samt vilka förändringar som inte är tillåtna. Beslutet inkluderar ett skyddsområde. Många byggnadsminnen utgörs av hela bebyggelsemiljöer.

En närmare beskrivning av ovanstående byggnadsminnen återfinns nedan under rubriken "Kulturmiljöer särskilt värda att värna".

Kyrkliga kulturminnen behandlas i fjärde kapitlet. KML innehåller också lagstiftning om utförelse av kulturföremål och om återlämnande av olagligt bortförda kulturföremål.

Kulturarv

Begreppet *kulturarv* används flitigt när frågor rörande kultur och kulturmiljöer diskuteras. Den kulturpolitik som bedrivs avseende kulturarvsfrågorna präglas av 1974 års politiska mål, att *"garantera att äldre tiders kultur tas till vara och levandegörs"*. Samhällets förändring initierar behovet av diskussioner om kulturarv, kulturmiljövård etc. Samverkan mellan olika samhällssektorer har givit kulturarvet en plats inom andra områden. Inom sysselsättnings- och tillväxtpolitiken beskrivs kulturarvet som en resurs och en utvecklingsfaktor (propositionen 1995/96:25, "En politik för arbete, trygghet och utveckling", propositionen 1997/98:62, "Regional

tillväxt – för arbete och välfärd”).

I regeringens kulturproposition (proposition 1996/97:3) ses kulturarvet som en ofrånkomlig del av vår identitet och kulturella helhet. Detta representerar kontinuitet, förankring och tradition, och omfattar såväl ett materiellt som ett andligt kulturarv. Att det är möjligt att förstå en plats´ historia eller ett sammanhang blir därmed viktigt för vår identitet. Men, kulturarvet är också något som inte kan fastställas en gång för alla, utan måste ständigt bli föremål för omtolkningar. Det råder alltså en stor osäkerhet om vad som ingår i ”kulturarvet”. Det rör sig snarare om många olika kulturarv, stadda i ständig förändring.

En kulturmiljö kan innefatta många kulturarvsperspektiv: yrkesroller, kulturell identitet, genusperspektiv, klassmönster mm. I ovanstående proposition tar man upp kulturarvets demokratiska funktion. Det tillhör de mänskliga rättigheterna att tillägna sig och äga ett kulturarv. Statens insatser bör därmed syfta till att jämna ut de skillnader som finns mellan olika grupper när det gäller bevarandet av och tillgången till kulturarvet. Institutionerna, t ex museerna och kulturförvaltningarna, måste också konkret och kritiskt ta ställning till kulturarvet samt förmedla och diskutera de frågor och värden som bildar grunden för ett önskat demokratiskt samhälle (SOU 1 989:18).

Kulturmiljöers värde

Värdena i en kulturmiljö kan ses som kulturella, sociala eller relativa konstruktioner som borde ifrågasättas eller omformuleras under tid. De kan beaktas från såväl en övergripande, samhällelig utgångspunkt som från en snävare, rumslig, individorienterad.

Det kan då röra sig om byggnads-, arkitektur-, teknik- eller personhistoriska värden som låter sig beskrivas och dokumenteras. Det kan också röra sig om upplevelsevärden: arkitektoniskt eller konstnärligt värde, identitetsvärde, patina, personliga förhållanden mm. Förstärkande motiv är autencitet, sällsynthet, representativitet.

När begreppet ”*kulturhistoriskt värdefull*” appliceras på utvalda miljöer *kan* det verka begränsande i synen på den fysiska miljön. Är då allt annat utan kulturhistoriskt värde?

Med ett förhållningssätt som prioriterar den kulturhistoriska betydelsen, är det individens förhållande till kulturmiljön som blir viktig i arbetet med att beskriva, vårda och bevara kulturmiljöer.

Kulturmiljöer ses som identitetsbekräftande. Genom dem ska vi förstå vilka vi är och varför. Detta identitetsbekräftande får dock troligen allt mindre giltighet i ett samhälle där rörlighet inom landet och över gränserna blir allt vanligare. Det kulturhistoriska värdet i ett objekt eller i en miljö *bör* specificeras med en exakt redovisning av vari värdet består, med undvikande av svepande formuleringar. Ett sådant förhållningssätt ställer dock krav på dels en fördjupning i det enskilda objektet eller den enskilda miljön, dels en fördjupning i jämförande material.

I detta sammanhang kan regionala särdrag belysas och ge en bild av vad som karaktäriserar just denna miljö, detta bebyggelsesammanhang.

De flesta kulturmiljöer eller enstaka objekt har påverkats på ett eller annat sätt och nästan inget är bevarat i sin helhet, i ursprungligt skick. Byggnader förändras genom underhåll, modernisering och ändrade funktioner. Landskap förändras, t ex genom nya brukningsmetoder, markanvändning och vägbyggen. När vi därför talar i termer

som "välbevarat" och "väl bibehållet" är det relativa begrepp. Man måste utgå från den enskilda miljön eller byggnaden och placera in den i ett sammanhang, för att se vad som gör att just denna är välbevarad, eller varför den är värd att bevara. Ett bevarande förutsätter oftast en autenticitet i form, men kan däremot ofta sakna autenticitet i funktion och användning.

Det är inte möjligt och kanske inte heller alltid önskvärt, att bevara alla avtryck som människan har avsatt genom historien. Vi lever i ett föränderligt samhälle där sammanhangen ständigt omprövas, i högre eller lägre grad.

Kulturmiljövårdens riksintressen

Under slutet av 1960-talet inleddes arbetet med *den fysiska riksplaneringen, FRP*, dvs. skapandet av en övergripande plan för hushållningen med mark och vatten. Kulturminnesvårdens och naturvårdens behov blev komponenter i reformeringen av byggnadslagstiftningen och tillskapandet av den nya *Plan- och bygglagen, PBL*, respektive *Lagen om hushållning med naturresurser, NRL*. En ekologisk grundsyn skulle tillämpas. Som ett led i detta avgränsades 1987 ett urval av områden som riksintressen, baserade på förslag från landets länsstyrelser. Dessa områden är utvalda som nationella riksintressen, med hänsyn till de stora värden de representerar, sett ur kulturvårdens och naturvårdens perspektiv.

Utpekandet av riksintressen uppfattades som vägen bort från ett monumenttänkande inom kulturminnesvården. En helhetssyn eftersträvades, där kulturhistoriska värden i en samlad miljö prioriterades. I efterhand har det inte självklart ansetts att synen på vad som betraktades som miljöer värda att bevara och vårda radikalt förändrades vid det första urvalet av riksintressen. I skriften "Kulturmiljövård 1/2000" ställs frågan om kanske riksintresseurvalet bör göras om så att det till innehåll och representativitet bättre svarar mot dagens synsätt.

Riksintressena ska spegla såväl det unika som det typiska för en region eller ett län. Framtagandet av *regionala kulturmiljöprofiler* kan medföra ett mer rättvisande urval av riksintressen, samtidigt som de kan fungera som underlag för arbetet och verksamhetsplaneringen inom kulturmiljövården. I Jönköpings län föreligger en regional kulturmiljöprofil sedan 1990-talets mitt. Denna omfattar fyra fält: *den äldre järnålderns lämningar, det småskaliga odlingslandskapet, småskaliga industrimiljöer samt frikyrkomiljöer*.

Riksintresseområdena är geografiskt avgränsade men är att betrakta som abstrakta, då de ofta inte kan omfattas av ögat. Begreppet "riksintresse" används i administrativa sammanhang, men är knappast något som har tagit sin plats i ett mer allmänt medvetande.

Riksintressena kan omfattas av lagligt skydd mot åtgärder som kan skada intresset. Kommunen ska i sin översiktsplan visa hur man skyddar eller avser att skydda riksintressena.

Kulturmiljövårdens riksintressen i Värnamo kommun

I Värnamo kommun är följande områden klassade som riksintressen från kulturmiljövårdens sida:

Bredaryd: Hamra, Håkentorp och Bröttjestad, centralbygd i ett fornlämningsrikt småländsk folkland, Finnvedens folkland (riksintresse nr 3)

Bredaryd: Södra Vissö by med en samlad bymiljö i form av en klungby (riksintresse

nr 4)

Dannäs: Dannäs säteri och sockenkärna (riksintresse nr 5)

Kärda: Åminne och Källunda, herrgårdslandskap kring Källundasjön (riksintresse nr 6)

Kärda: Nästa och Kärda, fornlämningsmiljö och sockenkärna (riksintresse nr 7)

Kärda: Vallerstad, herrgårdsmiljö och fornlämningsmiljö (riksintresse nr 8)

Värnamo: Nya Åminne, bruksmiljö (riksintresse nr 9)

Voxtorp/Rydaholm: Getaryggarna, kommunikationsmiljö på getryggsås med kringliggande

byar och fornlämningar (riksintresse nr 10)

Rydaholm: Nederled och Upplid, centralbygd i ett storskaligt odlingslandskap (riksintresse nr 11)

Värnamo: Hindsen, herrgårdslandskap och fornlämningsmiljö (riksintresse nr 12)

Gällaryd: Sötåsa, bymiljö med agrarhistoriska lämningar (riksintresse nr 13)

Nydala: Nydala kloster, klostermiljö (riksintresse nr 14)

En närmare beskrivning av ovanstående riksintressen återfinns nedan under rubriken "Kulturmiljöer särskilt värda att värna".

Förmedling och tillgänglighet

Tillgänglighet till kulturmiljöerna, kulturarvet som besöksnäring och "kulturturism" är områden som återkommande har diskuterats det senaste decenniet. Utgångspunkten har varit att det finns ett gemensamt intresse av att visa och åskådliggöra kulturmiljöerna på ett informativt och intresseväckande sätt. Meningsskiljaktigheter har dock rätt rörande medel och mål för tillgängliggörandet. För kulturmiljövården kan det dock i lyckligare fall innebära en större förståelse för kulturmiljön och stärka argumenten för bevarande.

Kulturhistoriska miljöer har en begränsad förmåga att berätta om sig själva och i än högre grad om det ursprungliga sammanhanget är brutet. Kulturmiljöer som befinner sig på sin ursprungliga plats har sin styrka i att kunna berätta om sammanhanget mellan dåtid och nutid.

Att arbeta för att förmedla kunskap på plats om kulturmiljöerna och att se till att de är tillgängliga ur olika aspekter är en viktig uppgift i samband med upprättande av kulturmiljöprogram, etc. Detta arbete kan bedrivas på olika sätt:

- skyltning med genomarbetade texter och illustrationer och landskapsvård i riksintresseområden, i anslutning till enstaka fornlämningar och fornlämningsområden,
- i anslutning till enstaka objekt och kulturmiljöer, längs intressanta vägsträckningar
- hänvisning från väg
- öppethållande, visningar, vandringar, radioprogram, TV-program, vägledning via Internet
- direktinformation till fastighetsägare och brukare
- trycksaker

Informationen bör finnas i anslutning till just den plats den vill berätta om. Många kulturmiljöer som i olika utredningar, program och i litteratur beskrivs som kulturhistoriskt värdefulla, intressanta och värda ett besök, har en otillräcklig eller obefintlig information när man som besökare försöker att hitta dit eller väl är på plats.

En hel del privata initiativ har tagits för att informera om olika kulturmiljöer, med hembygdsföreningarna som föregångare. Många av de kulturmiljöer och objekt som återfinns i urvalet i denna utredning har privatpersoner som ägare eller ligger på privat tomt. I sådana fall kan inte en allmän tillgänglighet självklart tillämpas.